

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД

НАУЧНА ТРИБИНА

март – јун 2025.

п р о г р а м

27. март 2024.

Татјана Стародубцев

Академија уметности, Универзитет у Новом Саду

НОШЊА СРБА МИРЈАНА НА ПОРТРЕТИМА У ЦРКВАМА У ДОБА ОСМАНСКЕ ВЛАСТИ КАО СВЕДОЧАНСТВО О ЊИХОВОМ ДРУШТВЕНОМ ПОЛОЖАЈУ И ИДЕНТИТЕТУ

Разматрају се портрети Срба мирјана – ктитора, приложника или чланова њихових породица – настали у доба османске власти, после пада Смедерева и пре Велике сеобе. Цркве у којима се налазе потпадале су под духовну власт или Охридске архиепископије или обновљене Пећке патријаршије. Ношња наших мирјана се овде упоређује са оном хришћана представљених у тим временима у суседним областима, на подручју Бугарске, као и на портретима са грчким натписима на данашњим територијама северног дела Грчке и Републике Северне Македоније. У истраживањима питања порекла појединих делова ношње разматрају се и представе имућних мирјана и племића из доба Палеолога у Византији и властеле у Србији. Значајни извори су и књиге са графичким илустрацијама ношње у Османском царству, у првом реду престонице и њене околине. Међу њима се, као прилично поуздане, издвајају илустрације француског племића Николаса де Николаја (1517–1583). Пажња се поклања и ферманима о облачењу зимија у Османском царству, од којих најстарији познати потичу из 1568. године. У њима се наређује да они не носе одећу од финих материјала и појединих боја резервисаних за муслимане. Ипак, влада мишљење да ти прописи нису примењивани у пракси, особито изван престонице и у удаљеним провинцијама. Због сажетог обима овог текста, није могуће изложити истраживања облика и кројева и порекла одевних предмета приказаних на нашим портретима. Како су у средишту пажње представе мирјана као сведочанства о њиховом месту у османском друштву – материјалном положају, звањима или занимањима, националном и верском идентитету – овде се разматрају материјали, односно тканине и крзна од којих је начињена њихова ношња, потом оглаваља мушких и женских особа, те нарочити платнени појас звани сивав, чија се појава везује за време османске власти. О звањима или занимањима људи приказаних на нашим портретима нема много података. За једног, Јована из Фоче, знамо да је био златар. На много вишем степену друштвене лествице налазили су се они са појединим звањима, војводе, кнеза или спахије, а у начину на који су се они одевали нема већих међусобних разлика. То би се могло објаснити тиме да су припадали управном апарату, те да су улазили у редове повлашћених. Ипак, ношња занатлије Јована златара не разликује се од оне спахије Војина представљеног у истом храму. На крају се, између осталог, претпоставља да су, након одређеног времена прилагођавања на нове околности, имућни хришћани приказани на нашим портретима свикли на ношњу коју су посматрали као обележје свог друштвеног статуса и националног и верског идентитета.

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД

НАУЧНА ТРИБИНА

март – јун 2025.

п р о г р а м

9. април 2024.

Иван Басић

Филозофски факултет, Универзитет у Сплиту, Хрватска

ИГРА ЦРКВЕНИХ ТРОНОВА:

НАДБИСКУПСКА ТИТУЛА МИТРОПОЛИТА САЛОНЕ У 6. И 7. СТОЛЕЋУ

Док је рана црквена прошлост града Салоне као седишта митрополитâ провинције Далмације прилично добро истражена, њено касније стицање надбискупске титуле задобило је знатно мање пажње у историографији. Иако је надбискупска титула салонитанскога митрополита добро документована како у литерарним тако и у епиграфским изворима од почетка 6. столећа надаље, озбиљнији покушаји да се објасни порекло, улога и значење ове титуле изостали су, а разлози за њено изненадно појављивање око 500. године остали су необјашњени. Наиме, развој митрополијске структуре у Далмацији, предвођене Салоном, може се пратити од раног 5. столећа (*terminus post quem non*); с друге стране, титула *archiepiscopus* придодата је претходно установљеној функцији *metropolitanus* пуно столећа касније. Ова два појма нису била синонимима, али су понекад тако третирани у историографији, што је резултирало одређеним термилолошким неспоразумима. У овом предавању ће бити понуђена могућа објашњења и реконцептуализација овог напрасног увођења нове црквене титуле.

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД

НАУЧНА ТРИБИНА

март – јун 2025.

п р о г р а м

24. април 2024.

Иштван Ботар (Botár István)

Музеј Секеља, Мјеркурја Чук, Румунија

**ДЕНДРОХРОНОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА ИСТОРИЈСКИХ СПОМЕНИКА
У ТРАНСИЛВАНИЈИ (РУМУНИЈА)**

Представљају се резултати дендрохронолошких истраживања дужих од две деценије, углавном у Трансилванији, али у новије време и у ванкарпатским регионима Румуније. До сада је узорковано више од 400 локалитета/споменика и датирано преко 200 историјских кровних структура. Биће представљен кратак увод у ову методу као и најзанимљивије студије случаја дендрохронолошког истраживања: најранији историјски кровови Румуније, развој типологије, дрвене структуре утврђених цркава, дрвене цркве, историјски намештај, као и неки подаци о врстама дрвета и историјском управљању шумама. Детаљнији увид се може видети на сајту: Anno Domini Dendrolab (<https://dendrolab.ro/en>).

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД

НАУЧНА ТРИБИНА

март – јун 2025.

п р о г р а м

8. мај 2024.

Бошко Бранковић

Филозофски факултет, Универзитет у Бањој Луци

ТРАГОВИМА ПИСМЕНОСТИ СРПСКОГ НАРОДА У БОСНИ

Падом српских средњовековних држава под османску управу образовни рад код српског народа се у највећој мери веже за српске манастире и парохијске школе. Обновом Пећке патријаршије 1557. године, код српског народа у Херцеговини и Босни учврстила се жеља за јединством. Обнова се показала посебно битном у процесу очувања преписивачке традиције, писмености и учености код Срба. Ипак, у Босни до почетка XVIII века не можемо говорити о већем степену писмености српског народа, јер његова писменост није прелазила ниво изнад алфabetизирања. Шацицу домаћих писмених и теолошки образованих Срба у Херцеговини и Босни, након успостављања османске управе, представљали су калуђери, који су кроз цели ток ове управе били један од најзначајнијих чинилаца у очувању српског духовног живота. Како је књига било јако мало, уз то су биле јако ретке и скупе, биле су јако цењене и пажљиво су се чувале у манастирима или приватним кућама. Такође, има примера, да су се преносиле са генерације на генерацију као вредно наслеђе у породици. Они који су се бавили преписивањем књига, преписивање верских књига често су „схватили не само као корист за сазнавање хришћанских вјеровања, него и као откупљење од овоземаљских гријехова и спас душе у царству блаженства.“ И неписмени, односно они који нису знали читати и писати, ценили су књиге и они су куповали „готове књиге опет за спас душе и избављење грехова мирског живота“. Писменост код Срба у Херцеговини и Босни од друге половине XVIII века почела је добијати нову снагу у трговачком staleжу. Временом је српска школа почела на себе да преузима све облике световног живота српског народа у Босни. Битан сегмент који је школа на себе преузела било је чување националног идентитета, етничке и верске припадности, што се посебно значајним показало након укидања Пећке патријаршије 1766. године. Српски народ у Босни, без обзира на притисак који је на њега вршен, када је у питању било описмењавање и очување писмености и традиције, ни у једном тренутку није помишљао да жртвују своје особине, нити да дозволи да оне силом буду промењене.

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД

НАУЧНА ТРИБИНА

март – јун 2025.

п р о г р а м

22. мај 2024.

Далибор Денда

Институт за стратегијска истраживања, Универзитет одбране

СРПСКИ РАТНИ ЗАРОБЉЕНИЦИ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Саопштење доноси резултате најновијих истраживања теме српских ратних заробљеника у Великом рату. На основу домаће и стране објављене и необјављене архивске грађе и литературе аутор је успео да реконструише приближно тачан број српских ратних заробљеника у Аустроугарској, Бугарској и Немачкој, њихову судбину у заробљеничким логорима као и приближан број страдалих. Први српски ратни заробљеници у Првом светском рату били су српски активни и резервни официри, подофицири и војници који су се из туристичких или пословних разлога затекли на територији Аустроугарске у тренутку објаве рата. Након тога прва велика група српских ратних заробљеника нашла се у том статусу након прве аустроугарске офанзиве на Србију и борби које су вођене у току 1914. године. Они су распоређени у око 50 заробљеничких логора у аустријском и мађарском делу монархија. Укупан број те прве веће групе процењује се на око 45.000. Око 3.000 њих, Македонци по пореклу, ослобођени су након што су се национално изјаснили као Бугари и упућени су у Бугарску. Пошто су задржани у карантину у Румунији због епидемије тифуса, преживело је свега њих 800. Од преосталих 42.000 српских ратних заробљеника из прве ратне године њих око 16.000 или 38% страдало је у епидемији тифуса чији су узроци били лоши хигијенски и прехранбени услови као и недовољно медицинско збрињавање у аустроугарским логорима у току зиме 1914/1915. године. Највећи број српских ратних заробљеника нашао се у том статусу након здружене офанзиве Централних сила на Србију у јесен 1915. године. Према аустроугарским подацима у току читавог рата њихове снаге заробиле су 1.031 српског официра и око 153.600 српских подофицира и војника. У току офанзиве 1915. године бугарска војска заробила је 187 српских официра и нешто мање од 39.000 подофицира и војника док су немачког заробљеништва допала четири српска официра и око 28.000 подофицира и војника. Око 5.000 српских ратних заробљеника било је упућено у Турску на изградњу Багдадске железнице, док је један број њих био међу 6.542 заробљеника и интернирана цивила грађанина Србије који су размењени или отпуштени из заробљеништва због болести и изнемоглости између 1916. и 1918. године. У Бугарској су се српски ратни заробљеници налазили у 20 логора широм земље, док су у Немачкој били распоређени у око 50 заробљеничких логора. Најбољи третман и животне услове имали су у Немачкој, док су најгоре прошли они који су се налазили у Аустроугарској. Од 1.222 заробљена српска официра и око 220.000 подофицира и војника у логорима је смртно страдало њих око 60.000 или 27%. Стопа смртности кретала се од 33% у Аустроугарској, преко 17% у Бугарској, до 7% у Немачкој. Степен смртност код српских ратних заробљеника био је други највећи (после Румуна 28%) у читавом Првом светском рату.

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД

НАУЧНА ТРИБИНА

март – јун 2025.

п р о г р а м

5. јун 2024.

Јована Блажић Пејић
Историјски институт Београд

ВЛАДИМИР ИВАНОВИЧ ЛАМАНСКИ И ЊЕГОВО ВИЂЕЊЕ СРБА И СРПСКОГ ПИТАЊА

Истакнути руски слависта, словенофилске оријентације, Владимир Иванович Ламански (1833–1914), током свог дугогодишњег научног и друштвеног деловања одржавао је сталне везе са Србима, и у појединим моментима и сферама имао извесног утицаја на српске прилике. Ламански, који је рођен у Петрограду, потицао је из угледне племићке породице, која му је омогућила добро образовање. Након што је завршио гимназију и Историјско-филолошки факултет Петроградског универзитета (1850–1854), заинтересовао се за Словене, па у исто време постао и близак московским словенофилима. Године 1862, стопама свог научног узора Измаила Ивановича Срезњевског, отиснуо се на своје прво путовање по словенским земљама, па на лето исте године посетио српске земље. Том приликом, како је сам забележио, „Србе је заволео, иако се с њима много и често спорио”, те од тог момента, остварио стални контакт са многобројним виђенијим Србима. По повратку у Петроград, добио је место професора на катедри за славистику Историјско-филолошког факултета, где је провео више од три деценије. Поред професорске и научне каријере, Ламански је био веома активан и у словенофилском кружоку. Године 1867. био је иницијатор оснивања, а затим и водећи члан Петроградског одељења Московског словенског добротворног комитета (1868–1877), касније Петроградског словенског добротворног друштва (1877–1921). Својим вишедеценијским ангажовањем у оквиру ове организације, радио је на јачању српско-руских односа, а било је и момената када је његово деловање превазилазило зацртане програмске оквири. На основу необјављене и мало истражене архивске грађе из његовог личног фонда, која се чува у оквиру Петроградске филијале Архива Руске академије наука (СПб АРАН), покушаћемо да осветлимо личност Владимира Ивановича Ламанског и његово виђење српског питања, те преиспитамо његов конкретан допринос истоме током друге половине 19. века.